

Wioletta Wróbel-Delegacz

Źródła zagrożeń bezpieczeństwa społecznego - rodzina dysfunkcyjna

Doctrina. Studia społeczno-polityczne 10, 213-230

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wioletta Wróbel-Delegacz

Akademia Obrony Narodowej w Warszawie

Źródła zagrożeń bezpieczeństwa społecznego – rodzina dysfunkcyjna

Abstract: Family is a basic social group influencing the shaping up of a young citizen's personality, attitudes and values. Healthy, properly functioning one gives its members the sense of security and results in proper educational process including the education for security. Dysfunctional family presented as one of social pathologies affects the sense of personal security of its members and may pose the threat to social security. The research carried out by Alicja Keplinger in 2007 resulted in the statement that respondents consider social pathologies the main threat to national security, whereas natural calamities took the second place.

The article is divided into two parts, in the first part it is explained what the national security is, and its role in the national security is depicted. In the second part the problem of family is discussed in the area of its functionality and dysfunctionality, as well as the significance of the threat to national and social security this phenomenon poses, which is frequently only mentioned in the literature of the subject where contemporary social threats are named.

On the basis of the literature analyses and my own experience one can claim that frequently one pathology is the source of another. Family dysfunctionality is indicated as one of the reasons for many other pathologies, such as crime, drug addiction or alcoholism, which constitute a threat to the citizens security. For example, the fact that in the research conducted in 2013 by CBOS concerning the sense of security, in this case related to crime, 44 per cent of respondents feel anxiety and security threat. Besides the fact that dysfunctional family poses a threat to the citizens' security of the whole society through triggering negative and antisocial behavior, it also poses a threat by, for instance, not fulfilling or limited fulfillment of procreation functions which endangers the continuity of the society, its identity and threatens social benefits (financial provision) for the citizens of a given country. According to GUS the birth rate in 2010 amounted to 34.8, in 2011 - 12.9 and in 2012 only 1.5. The article is aimed to present how important but scarcely depicted the problem of family dysfunctionality is, as a serious threat to social security.

Threats of social security – dysfunctional family

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo społeczne, zagrożenia bezpieczeństwa społecznego, rodzina dysfunkcyjna

Keywords: social security, the threat of social security, dysfunctional family

Bezpieczeństwo jest wartością nadrzędną, która stała się celem każdego narodu. Jest ono ważne, ponieważ stanowi jedną z podstawowych potrzeb każ-

dego człowieka. Od niego zależy jakość życia poszczególnych obywateli, a nawet losy państw. Ale są czynniki, które utrudniają zapewnienie poczucia bezpieczeństwa społeczeństwa. Wśród źródeł zagrożeń pojawiają się m. in. patologie społeczne, a w nich dysfunkcjonalność rodziny, która jest tematem cechującym się wyjątkową aktualnością i ponadczasowością. Rodzina istnieje od początku świata i nigdy nie przestanie istnieć. Jest podstawową grupą społeczną w której obywatel uczy się, nabywa normy, wartości, wzorce postępowania. Od niej zależy czy młody człowiek stanie się patriotą szanującym swoje społeczeństwo czy tzw. obywatelem świata nie odczuwającym potrzeby integracji z własnym państwem, czy przestępcą stanowiącym zagrożenie bezpieczeństwa dla innych obywateli. Z badań przeprowadzonych przez Alicję Keplinger w 2007 r. na 221 respondentach wynika, iż na drugim miejscu zaraz za katastrofami naturalnymi za główne zagrożenia bezpieczeństwa państwa wskazują oni właśnie patologie społeczne (obejmujące swoim zakresem również rodziny dysfunkcjonalne)¹. Dysfunkcjonalność rodziny zatem stanowi zagrożenie bezpieczeństwa nie tylko dla samych jej członków, ale również dla społeczności lokalnych, a nawet dla bezpieczeństwa narodowego. Należy zaznaczyć, iż specjaliści w zakresie nauk o bezpieczeństwie uważają, iż o potęgę państwa nie przesądza już tylko siła militarna, ale wiele innych czynników m. in. społecznych. Współcześnie oprócz tradycyjnych zagrożeń bezpieczeństwa takich jak: polityczne, militarne czy naturalne pojawiają się te zwane „niekonwencjonalnymi”, które uderzają w egzystencjalne i biologiczne podstawy trwania narodu². Zagrożenia te zwane są społecznymi i zalicza się do nich m. in. patologie społeczne w tym dysfunkcjonalność rodziny, która to może powodować, że społeczność nie może wypełniać swoich obowiązków jako obywatele demokratycznego państwa, a tym samym może zagrażać bezpieczeństwu narodowemu.

Bezpieczeństwo społeczne i jego rola w bezpieczeństwie narodowym

Bezpieczeństwo jest różnie rozumiane. Definicje leksykalne utożsamiają je z brakiem zagrożenia. W bardzo szerokim znaczeniu określa się je jako

[...] stan niezagrożenia, spokoju, pewności, stan i poczucie pewności, stan wolności od zagrożeń, stan wolności od strachu lub ataku”³.

W znaczeniu ogólnospołecznym pojęcie bezpieczeństwo obejmuje zabezpieczenie potrzeb takich jak m. in.: istnienia, przetrwania, stabilności, tożsamości, niezależności, ochrony jakości życia, rozwoju⁴. Aby zrozumieć istotę bezpieczeń-

¹ http://www.wuwr.com.pl/index.php?option=com_docman&task=docview&gid=417&tmpl=component&format=raw&Itemid=39&lang=en (dostęp 15.11.2013)

² M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo Społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 62.

³ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 12.

⁴ Tamże, s. 12

stwa należy uwzględnić dwa składniki, z których jest ono złożone tj.: gwarancję przetrwania podmiotu w stanie nie naruszonym, która daje możliwość fizycznego istnienia oraz możliwość swobodnego rozwoju aktora społecznego. Pierwszy czynnik odnosi się do stanu braku zagrożenia, natomiast drugi dotyczy takich cech, wartości i celów jak: pewność istnienia, przetrwania, warunki rozwoju tożsamości i aktywności, funkcjonowania, zaspokajania podstawowych potrzeb, integralność i niepodległość, równowaga z konfliktogennym otoczeniem, zapobieganie konfliktom i obrona przed nimi, zachowanie tożsamości oraz życie w dobrobycie i szczęściu⁵. Połączenie tych dwóch składników odda to, czym naprawdę jest bezpieczeństwo. Należy tu wskazać, iż stan bezpieczeństwa może być postrzegany subiektywnie lub obiektywnie, a także może przyjmować różne postaci takie jak:

- ✓ stan braku bezpieczeństwa – cechujący się dużym rzeczywistym zagrożeniem i prawidłową diagnozą,
- ✓ stan obsesji – cechujący się pojmowaniem nieznacznego zagrożenia jako dużego,
- ✓ stan fałszywego bezpieczeństwa – cechuje się tym, iż poważne zagrożenie odbierane jest jako niewielkie,
- ✓ stan bezpieczeństwa – cechuje się tym, iż zagrożenie jest niewielkie, natomiast jego diagnoza i postrzeganie jest prawidłowe.⁶

Po wyżej przedstawionej analizie popieram J. Stańczyka, który jako istotę bezpieczeństwa wskazuje pewność, która jest warunkiem gwarancji i nienaruszalnego przetrwania oraz swobód rozwojowych⁷. Owa pewność może być subiektywna lub obiektywna. O bezpieczeństwie możemy mówić jednak tylko wtedy gdy jest obiektywna.

Bezpieczeństwo narodowe tradycyjnie i obecnie dla większości społeczeństwa utożsamiane jest głównie z siłą wojskową, pojmując zagrożenie jako agresję obcych państw – wojnę, a zapewnienie bezpieczeństwa jako obronę militarną. W rzeczywistości bezpieczeństwo narodowe było kształtowane również przez inne niż militarne czynniki m. in.: gospodarcze i technologiczne, zasoby surowcowe, ekologię, demografię, sprawy społeczne i humanitarne. Dlatego zaczęto zauważać ludzki wymiar bezpieczeństwa przejawiający się w poszanowaniu praw i swobód obywatelskich. Bezpieczeństwo narodowe nie jest już tylko synonimem biologicznej egzystencji narodu i istnienia państwa, a odnosi się również do aspiracji dotyczących sposobu i poziomu życia. Można obecnie określić, iż bezpieczeństwo narodowe jest tworzone przez cały naród poprzez chronienie swoich wartości i interesów narodowych, a także poprzez bronienie ich przed

⁵ K. Loranty, *Bezpieczeństwo Społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 5.

⁶ M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo Społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 14.

⁷ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 19.

zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi. Sam termin doczekał się wielu definicji w których zwraca się uwagę na ochronę narodu, jego interesów, terytorium i ich zagrożenia⁸. Współcześnie dużą rolę w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego przypisuje się społeczeństwu dlatego wybrałam dwie niżej wymienione definicje. Pierwsza stanowi, że:

[...] bezpieczeństwo narodowe tworzy cały naród każdego dnia, pracą swych umysłów, serc i rąk zwiększając siłę narodową, chroniąc swe wartości, oraz interesy narodowe i broniąc ich przed nieustannymi zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi, a także tworząc sprzyjające naszym interesom warunki w środowisku międzynarodowym⁹.

Druga definicja podaje, że pod terminem:

[...] bezpieczeństwo narodowe rozumie się naczelną misję całego społeczeństwa i jego organizacji państwowej, polegającą na realizacji dwóch zasadniczych funkcji: po pierwsze, ochronie i obronie wartości i interesów narodowych przed istniejącymi i potencjalnymi zagrożeniami, po drugie, tworzeniu warunków niezbędnych dla swobodnego rozwoju politycznego, społecznego, kulturalnego, gospodarczego narodu, wobec wyzwań przeszłości¹⁰.

Analizując powyższe definicje, można stwierdzić, że charakteryzując bezpieczeństwo narodowe należy podzielić je na zewnętrzne i wewnętrzne. Bezpieczeństwo zewnętrzne będzie wiązało się z takimi zagrożeniami jak: agresja państw ościennych, terroryzm, migracje, przestępczość międzynarodowa itp. Będzie dotyczyło głównie ochrony granic i potencjału obronnego państwa. Natomiast bezpieczeństwo wewnętrzne będzie odnosiło się do takich zagrożeń jak: klęski żywiołowe, przestępczość, alkoholizm, narkomania, niepokoje społeczne, rodziny dysfunkcyjne itp. i będzie się odnosić głównie do ochrony obywateli przed zagrożeniami. To właśnie w bezpieczeństwie wewnętrznym osadzone jest bezpieczeństwo społeczne.

Pojęcie bezpieczeństwo społeczne zaczęło pojawiać się wraz z rozwojem teorii bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego. Na przełomie XX i XXI w. pojawiły się zmiany, które m.in. miały wyznaczać nowe obszary bezpieczeństwa narodowego. Jednym z nich jest obszar społeczny, który to można nazwać bezpieczeństwem społecznym. Ten rodzaj bezpieczeństwa występuje w wymiarze przedmiotowym bezpieczeństwa narodowego obok bezpieczeństwa ekonomicznego, militarne, ekologicznego, kulturowego i innych. Współcześni badacze dostrzegają potrzebę wyodrębnienia kategorii bezpieczeństwa społecznego. Mimo to nie jest ono pojęciem najczęściej wymienianym co świad-

⁸ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 16-19.

⁹ R. Jakubczak (red.), *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego III RP*, Warszawa 2003, s. 61-62.

¹⁰ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 27.

czy o tym, iż jeszcze nie dostrzega się jego wielkiej roli. Najczęściej wśród terminów dotyczących bezpieczeństwa pojawia się bezpieczeństwo militarne, ekonomiczne, polityczne czy ekologiczne. Bezpieczeństwo społeczne wymieniane jest rzadko i szeregowane jest wśród takich pojęć jak bezpieczeństwo ideologiczne, naukowo-techniczne czy kulturowe¹¹. Można więc posunąć się do stwierdzenia, że traktowane jest niesłusznie jako bezpieczeństwo drugiego rzędu.

Sam termin bezpieczeństwo społeczne po raz pierwszy pojawił się w roku 1935 w ustawie Stanów Zjednoczonych odnoszącej się do stosowania programów w przypadku starości, inwalidztwa, śmierci czy bezrobocia. Następnie w roku 1938 w Nowej Zelandii w ustawie wprowadzającej istniejące i nowe świadczenia socjalne. W latach 1952-1982 Międzynarodowa Organizacja Pracy podjęła próbę uporządkowania tego terminu łącząc w nim takie elementy jak m. in. ubezpieczenia społeczne, świadczenia rodzinne, pomoc społeczną¹². To spojrzenie na bezpieczeństwo społeczne wydaje się jednak zbyt wąskie, gdyż odnosi się jedynie do zapewnienia podstawowego bytu obywatelom. Jedną z pierwszych polskich definicji bezpieczeństwa społecznego stworzyła w 2001 r. Barbara Rysz-Kowalczyk, która przedstawiła bezpieczeństwo społeczne jako:

[...] stan wolności od niedostatku materialnych środków utrzymania i istnienie realnych gwarancji pełnego rozwoju jednostek, obejmuje więc nie tylko stan wolności od ryzyk socjalnych, ale i od rozwoju zagrożeń psychospołecznego jednostki, których źródłem może być całokształt uwarunkowań społecznych, politycznych i ekonomicznych¹³.

Natomiast R. Jakubczak, R. Kalinowski i K. Loranty bezpieczeństwo społeczne tłumaczą:

[...] odnosząc się do ogólnych definicji bezpieczeństwa, bezpieczeństwem społecznym państwa – jako elementu bezpieczeństwa narodowego- można określić stan społeczeństwa zapewniający nie tylko trwanie oraz przetrwanie państwa-narodu lecz również jego rozwój [...] bezpieczeństwo społeczne państwa to taka jakość kultury społeczeństwa oraz struktury społecznej i systemu podziału pracy, która umożliwi obywatelom osiągnięcie wartości indywidualnych oraz przejawia się podejmowaniem przez jednostki, grupy naturalne i formalne działań kooperacyjnych zorientowanych na rzecz dobra wspólnego i realizację uznawanych wartości kulturowych przy użyciu akceptowanych środków, a także utrzymanie i umacnianie więzi społecznej, zapewniającej kształtowanie się tożsamości wspólnotowej społeczności objętej organizacją polityczną państwa¹⁴.

¹¹ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 31-33, E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 23-24.

¹² A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne...* s. 33-34.

¹³ B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2001, s. 20.

¹⁴ R. Jakubczak, R. Kalinowski, K. Loranty, *Bezpieczeństwo społeczne w erze globalizacji*,

W powyższej definicji widoczny jest nacisk na akcent kulturowy i ogólnospołeczny. Natomiast M. Leszczyński określa, że:

[...] bezpieczeństwo społeczne obejmuje całokształt działań prawnych i organizacyjnych realizowanych przez podmioty rządowe (krajowe i międzynarodowe), pozarządowe i samych obywateli, które mają na celu zapewnienie określonego poziomu życia osobom, rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczenie do ich marginalizacji i wykluczenia społecznego¹⁵.

Dla podjętego tematu niniejszej pracy tj. zagrożenia bezpieczeństwa, którego źródłem jest dysfunkcjonalność rodziny definicja ta jest jak najbardziej właściwa. M. Leszczyński uważa, iż bezpieczeństwo społeczne składa się z trzech komponentów tj. bezpieczeństwa socjalnego, rozwojowego i wspólnotowego co przedstawił za pośrednictwem tabeli.

Tabela nr 1: Model bezpieczeństwa społecznego

Bezpieczeństwo Społeczne		
Bezpieczeństwo socjalne: <ul style="list-style-type: none">• gwarancje prawno-instytucjonalne (gwarancje publiczne minimalnych dochodów, transferów socjalnych)	Bezpieczeństwo rozwojowe: <ul style="list-style-type: none">• kapitał ludzki (kwalifikacje, wiedza, umiejętności, ogólny stan zdrowia)	Bezpieczeństwo wspólnotowe: <ul style="list-style-type: none">• kapitał społeczny (zaufanie społeczne, zdolność do współpracy, pomocy, zdolność do tworzenia organizacji, aktywność obywatelska)

Źródło: M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI w.*, Warszawa 2011, s. 59

Proponuje on model, który przyjmuje, iż bezpieczeństwo społeczne łączy w sobie trzy czynniki : socjalny, rozwojowy i wspólnotowy. Jest to definicja, która obecnie najpełniej obejmuje i tłumaczy termin bezpieczeństwo społeczne.

Na uwagę zasługuje też definicja stworzona przez A. Skrabacz, która mówi, iż:

[...] bezpieczeństwo społeczne jako jedna z kategorii bezpieczeństwa narodowego, oznacza ochronę egzystencjalnych podstaw życia ludzi , zapewnienie możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb (materialnych i duchowych) oraz realizację aspi-

Siedlce 2008, s. 59-60.

¹⁵ M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI w.*, Warszawa 2011, s. 58.

racji życiowych przez tworzenie warunków do pracy i nauki, ochronę zdrowia oraz gwarancje emerytalne¹⁶.

Bezpieczeństwo społeczne jest częścią bezpieczeństwa narodowego wynikającą z roli współczesnego państwa demokratycznego. Zapewnienie bezpieczeństwa społecznego oraz działań profilaktycznych i obronnych dotyczących jego zagrożeń jest konieczne do podjęcia tematu bezpieczeństwa narodowego.

Bezpieczeństwo społeczne jest zagrożone na wielu płaszczyznach. Zagrożenia społeczne odnoszą się do niebezpieczeństwa utraty życia i zdrowia, tożsamości narodowej i etnicznej poszczególnych grup społecznych oraz bezpieczeństwa socjalnego i publicznego. Do typowych zagrożeń tego typu możemy zaliczyć: ubóstwo, wykluczenie społeczne, przestępczość, łamanie praw człowieka i obywatela, patologie społeczne (w tym rodziny dysfunkcyjne), upadek wartości, kryzysy demograficzne i inne¹⁷. Interesującego usystematyzowania zagrożeń dokonała J. Słupińska dzieląc je następująco:

- ✓ Przyroda czyli ekosfera – zagrożenie powstaje jeśli jest niszczone przez człowieka, a także gdy nad nim dominuje (klęski żywiołowe).
- ✓ Technika czyli stworzona przez człowieka technosfera – stanowi zagrożenie gdy jest niedoskonała, ale też gdy jest rozwinięta i przerasta możliwości zrozumienia jej.
- ✓ System społeczno-ekonomiczno-polityczny i uwarunkowania ich konkretnych zachowań jednostek.
- ✓ Agresja innych jednostek (zachowania patologiczne).
- ✓ Sama osoba zagrożona, stając się zagrożeniem dla siebie czasem wbrew własnej woli (m. in. przez niedomagania wrodzone i nabyte, czyny autodestrukcyjne i inne)¹⁸.

Istnieje wiele zagrożeń , które mogą zachwiać poczuciem bezpieczeństwa społecznego. W różny sposób i z różną siłą wpływają na bezpieczeństwo, jego postrzeganie i odczuwanie przez obywateli. W obu przedstawionych typologiach jako jedno ze źródeł zagrożeń wymieniane są patologie społeczne. Termin patologie społeczne definiowany jest jako „zjawiska społecznego zachowania się jednostek i określonych grup społecznych sprzeczne z wartościami danej kultury¹⁹.” Do podstawowych zjawisk patologii społecznych zalicza się:

- ✓ przestępczość;

¹⁶ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 38.

¹⁷ [http:// www. militis. pl/ miedzynarodowe /rodzaje-i-zrodla-wspolczesnych-zagrozen-bezpieczenstwa- narodowego](http://www.militis.pl/miedzynarodowe/rodzaje-i-zrodla-wspolczesnych-zagrozen-bezpieczenstwa-narodowego) (wejście 15.11.2013)

¹⁸ M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXIw...*, s. 59-60 za: J. Słupińska, *Dylematy polityki społecznej*, Warszawa 1991.

¹⁹ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1998, s. 7, za: *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1979, t. 2.

- ✓ zachowania patologiczne, dysfunkcjonalne wobec rodziny;
- ✓ samozniszczenie: alkoholizm, narkomania, samobójstwa i inne;
- ✓ inne typy zachowań społecznych (np. działania dążące do zaostrzenia konfliktów społecznych, narodowościowych, religijnych itd.)
- ✓ dewiacyjne zachowania seksualne, zbrocenia;
- ✓ inne rodzaje zachowań występujących na podłożu psychospołecznym np.: zaburzenia psychiczne i nerwice²⁰.

Dysfunkcja rodziny jest poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa społecznego choć literatura dotycząca tematyki bezpieczeństwa problem ten jedynie wzmiankuje przy wymienianiu zagrożeń bezpieczeństwa społecznego.

Rodzina dysfunkcyjna i jej zagrożenia dla bezpieczeństwa społecznego

Rodzina zajmuje szczególne, ważne miejsce w społeczeństwie ze względu na zadania i funkcje jakie spełnia, które posiadają znaczenie dla całości życia jednostki i życia społecznego. Odgrywa ona tak dużą rolę poprzez to, iż jest pierwszą grupą społeczną, w której obywatel jest od chwili urodzenia. To tu kształtują się normy moralne, wartości, wzory kulturowe. W niej odbywa się proces uspołecznienia. Rodzina odgrywa dużą rolę w kształtowaniu osobowości młodego człowieka ze względu na to, że oddziałuje ona na dziecko w okresie, w którym jest ono najbardziej plastyczne i podatne na wpływy otoczenia. W. Okoń rodzinę definiuje jako:

[...] małą grupę społeczną, składającą się z rodziców, ich dzieci krewnych; rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi – więź rodzicielska, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie²¹.

Według spojrzenia psychologicznego:

[...] w najbardziej ścisłym tego słowa znaczeniu, termin „rodzina” odnosi się do podstawowej jednostki pokrewieństwa. W minimalnej postaci rodzina składa się z matki, ojca oraz potomstwa. W szerszym użyciu może on dotyczyć poszerzonej rodziny, mogącej obejmować dziadków, kuzynów, dzieci adoptowanych itd., czyli wszystkie osoby funkcjonujące w ramach dającej się zidentyfikować jednostki społecznej [...]. W szerszym znaczeniu: grupa ludzi o bliskich więzach społecznych i osobistych, nawet jeśli nie łączą ich związki oparte na zaufaniu²².

W ujęciu socjologicznym rodziną

[...] określa się podstawowy rodzaj grupy społecznej, występujący we wszystkich społeczeństwach, utworzony przez osoby połączone pokrewieństwem, małżeństwem lub

²⁰ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1998, s. 17

²¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1995, s. 242.

²² I. Krucz, K. Skarzyńska (red.), *Słownik psychologiczny*, Warszawa 2000, s. 627.

adopcją, które mieszkają razem, prowadzą wspólne gospodarstwo domowe i wspólnie uczestniczą w realizowaniu celów związanych w danej kulturze z wychowaniem dzieci²³.

W tym spojrzeniu za najważniejsze typy rodziny uważa się : rodzinę matriarchalną – autorytet i władza przynależy kobietom, zazwyczaj najstarszej z rodu; matrycentryczną – władza przynależy matce, obejmuje również rodziny od której ojciec czasowo (np. w związku z pracą) bądź na stałe odszedł; nuklearną – najczęściej obecnie spotykaną, obejmującą parę małżeńską z dziećmi, a także matki samotnie wychowujące dzieci. Ta jednostka rodzinna może być stale lub czasowo uzupełniana przez mężczyznę; partnerską – władza przynależy jednakowo mężowi i żonie; patriarchalną – władza przynależy mężczyznom, zazwyczaj najstarszemu z rodu; pozycyjną – władza przynależy członkom rodziny w zależności od ich pozycji; wielką – obejmuje przynajmniej trójpokoleniową grupę krewniczą tworzącą jedno gospodarstwo domowe²⁴. Cechą wspólną powyższych definicji jest przedstawienie rodziny jako podstawowej grupy społecznej składającej się z rodziców, dzieci, krewnych połączonych bliskimi więzami społecznymi i osobistymi. Powołując się na przedstawioną jako ostatnią definicję w ujęciu socjologicznym pojęciem rodzina w niniejszej pracy obejmę również matki samotnie wychowujące dzieci oraz nieformalne związki zwane konkubinami. Jednym z najważniejszych mierników rodziny jest jej funkcjonalność, związana z koniecznością zaspokajania potrzeb, realizowania celów swoich członków i pełnienia zadań jakie stawia przed nią społeczeństwo. Jako podstawowe funkcje rodziny wymienia się:

- ✓ prokreacyjną – dotyczącą podtrzymania biologicznej ciągłości społeczeństwa i gatunku ludzkiego;
- ✓ wychowawczo-socjalizacyjną – mającą na celu zapewnienie ciągłości, kultury, wartości, języka, norm i standardów moralności;
- ✓ opiekuńczą – zapewniającą bezpieczeństwo swoim członkom, którzy mają problemy lub nie mają możliwości zaspokojenia swoich potrzeb;
- ✓ emocjonalno-seksualną – regulującą stosunki seksualne rodziców, oraz dostarczającą im i ich dzieciom emocjonalnego wsparcia i zaspokojenie potrzeby miłości;
- ✓ ekonomiczną – zapewniającą dobra materialne;
- ✓ stratyfikacyjną – wyznaczającą status społeczny członków rodziny;
- ✓ integracyjno-kontrolną – mającą na celu kontrolowanie działań poszczególnych członków oraz organizowanie ich życia w myśl ustalonych reguł postępowania;

²³ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 178-179.

²⁴ Tamże, s. 178-179.

- ✓ rekreacyjno-towarzyską – organizującą czas wolny, rozrywki i wypoczynek, a także wprowadzającą dzieci w świat powiązań towarzyskich²⁵.

W. T. Danielewicz wyróżnia dodatkowo funkcję religijną występującą w rodzinach wierzących, mającą za zadanie wychowanie potomstwa w duchu religijnym²⁶. Obecnie w literaturze nie ma definicji rodziny dysfunkcjonalnej myślę, że możemy o niej mówić, gdy rodzina nie wypełnia swoich funkcji bądź wypełnia je w sposób odbiegający od normy w danym społeczeństwie np.: wypełnianie funkcji rekreacyjno-towarzyskiej poprzez wprowadzenie młodego obywatela w świat tzw. „libacji alkoholowych”.

Rodzina dysfunkcjonalna porusza się w swego rodzaju błędnym kole i nie potrafi się z niego wydostać opierając się wyłącznie na własnych siłach. Do jej podstawowych cech zalicza się:

- ✓ brak intymności;
- ✓ „zakorzenienie we wstydzie” (dzieci często wstydzą się swojej rodziny);
- ✓ utrwalone, zamrożone, sztywne role;
- ✓ ich członkowie mają zaplątane granice pomiędzy sobą. Czują się tak, jak czują się inne osoby w rodzinie;
- ✓ członkowie rodziny nie mogą zaspokoić swoich indywidualnych potrzeb;
- ✓ system komunikacji polega na otwartym konflikcie, albo na zgodzie na to, żeby nie było niezgody, rzadko dochodzi tam do prawdziwego kontaktu;
- ✓ indywidualne różnice są poświęcane dla potrzeb systemu, jednostka istnieje dla rodziny, nie można opuścić takiej rodziny;
- ✓ zasady są sztywne i nie zmieniają się, podstawowe zasady to: kontrola, perfekcjonizm i oskarżanie;
- ✓ jawne tajemnice są częścią kłamstw, które trzymają rodzinę w zamrożonym stanie, każdy z członków rodziny je zna i udaje, że o niczym nie wie;
- ✓ zaprzeczanie konfliktom i frustracji co daje iluzję radzenia sobie z problemem;
- ✓ członkowie rodzin odrzucają granice własnej osoby dla podtrzymania systemu rodziny przez co odrzucają własną tożsamość²⁷.

Dysfunkcjonalność rodziny bardzo często jest źródłem nieprawidłowych, sprzecznych z obowiązującymi w danym społeczeństwie normami, zachowań dzieci i młodzieży. Jeżeli młody obywatel nie ma zaspokajanych potrzeb przez swoje środowisko rodzinne, istnieje duże prawdopodobieństwo, że wystąpią u niego postawy agresywne, które mogą być skierowane przeciwko najbliższemu, ale także przeciwko innym aktorom społecznym. Na dysfunkcjonalność rodziny

²⁵ *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 2000, tom 3, s. 314.

²⁶ W.T. Danielewicz, J. Izdebska, B. Krzesińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 2001, s. 56.

²⁷ <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/150-rodzina-dysfunkcjonalna.html> (wejście 02.01.2014).

mogą wpływać czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Do tych pierwszych zalicza się strukturę rodziny, niewłaściwe postawy rodzicielskie, metody i środki wychowawcze stosowane przez rodziców oraz patologie takie jak: tradycje przestępcze w rodzinie, alkoholizm czy prostytutka. Do czynników zewnętrznych zalicza się natomiast sytuacje społeczno-ekonomiczną danego gospodarstwa domowego, a tu np.: warunki materialne i mieszkaniowe, wykształcenie rodziców, a także pracę zawodową matki.

Struktura społeczna rodziny, czyli jej skład osobowy, jest jedną z głównych właściwości środowiska rodzinnego wpływających na osobowość młodego obywatela. Ze względu na zmiany w strukturze wyróżnia się pięć typów tj.: rodzinę pełną, niepełną (matka z dzieckiem), zdekompletowaną (wskutek śmierci jednego z rodziców), rozbitą (opuszczona przez ojca lub matkę) i zrekonstruowaną (wskutek powtórnego małżeństwa i adopcji)²⁸. E. Kozdrowicz natomiast do rodzin niepełnych zalicza również te rozbite i zdekompletowane. Według niej rodziny niepełne to te, gdzie władzę wychowawczą praktycznie sprawuje tylko matka lub tylko ojciec. Rodziny niepełne dzieli na : niepełne społecznie (śmierć współmałżonka), rozbite (rozwód, separacja), niepełne biologicznie (urodzenie dziecka pozamałżeńskiego), rodziny niepełne czasowo (w związku z pracą, pobytem za granicą, chorobą – pobytem poza domem, pobytem w zakładzie karnym)²⁹. W literaturze tematu to ten model rodziny, a zwłaszcza rodziny rozbitej wskazuje się za oddziaływujące najbardziej destrukcyjnie na młodego obywatela. Oprócz problemu braku dostatecznej opieki, obniżenia warunków ekonomicznych oraz odczucia braku jednego z rodziców pojawia się tu problem nieprzyjaznej atmosfery związanej z rozwodem. Rozbite podstawowej struktury rodzinnej staje się czynnikiem naruszającym rozwój emocjonalny i społeczny młodego aktora społecznego. W roku 2011 w Polsce było 64594 rozwodów, w tym 37692 dotyczyło rodzin, które posiadały dzieci.

Z analizy danych zawartych na poniższym wykresie wynika, że ilość rozwodów w Polsce wykazała tendencję malejącą od roku 2006, z 71912 (była to największa liczba w ostatnim dziesięcioleciu) do roku 2010 kiedy było 61300 rozwodów. W roku 2011 nastąpił ponowny wzrost. Należy zaznaczyć to, iż rozbitych rodzin jest więcej niż wskazuje statystyka, gdyż nie obejmuje ona rodzin w separacji.

Należy zaznaczyć, że zachowania dewiacyjne młodych obywateli zagrażające bezpieczeństwu społecznemu mogą być też wywoływane przez rodziny pełne i zrekonstruowane np. poprzez występowanie patologicznych więzi emocjonalnych, niedostatecznej wiedzy o wychowaniu, czy niezajomości podstawowych praw rozwoju biologicznego i psychicznego dziecka³⁰.

²⁸ N. Han-Iglewicz, *Nieznosi dtopcy, Typy plastyczności psychicznej*, Warszawa 1960, s. 75.

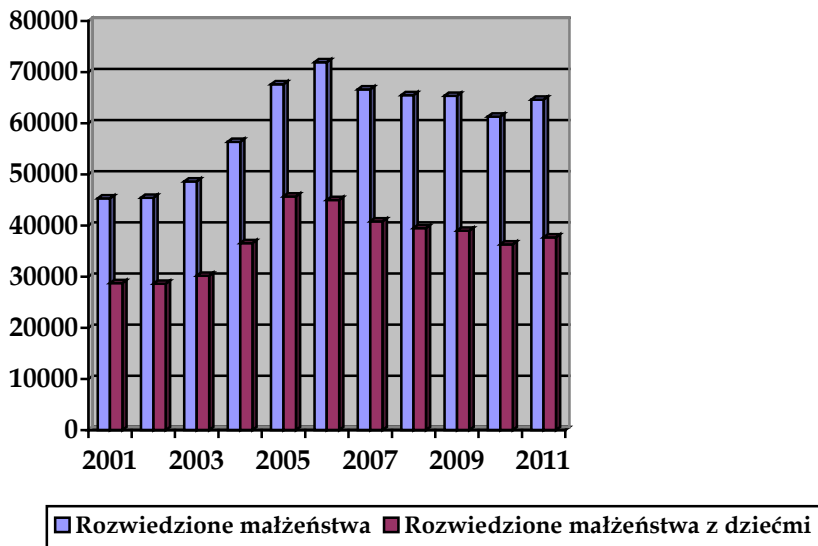
²⁹ E. Kozdrowicz, *Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej*, Warszawa 1989, s. 16.

³⁰ U. Świętochowska, *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1998, s. 113.

Poza zmianami w strukturze na dysfunkcjonalność rodziny mogą wpływać postawy rodzicielskie. Do tych negatywnych zalicza się postawę odrzucającą, unikającą, nadmiernie wymagającą i nadmiernie chroniącą³¹. Dwie pierwsze postawy u źródeł mają odrzucenie. Powoduje to, że dziecko wzrasta w atmosferze upośledzenia, kształtuje się w nim poczucie gorszej inności i towarzysząca mu świadomość dewiacyjna. Tu pojawiają się uczucia wrogości wobec innych, postawy agresywne i niska samoocena. Młody człowiek często ulega demoralizacji i zachowaniom przestępczym stwarzając zagrożenie dla swojego bezpieczeństwa i bezpieczeństwa innych członków społeczeństwa. Również stosowanie niewłaściwych metod i środków wychowawczych sprzyja temu, iż młoda osoba staje się zagrożeniem dla bezpieczeństwa społecznego. J.W. Whiting wyróżnia dwie kategorie kar i nagród:

- ✓ kary i nagrody oparte na uczuciu miłości (pochwała, uznanie, wyrzut, pozbawienie miłości);
- ✓ kary i nagrody określane jako „metody dyscypliny naturalnej” (kary cielesne, pozbawienie przywilejów, nagrody rzeczowe i pieniężne)³².

Wykres nr 1: Rodziny rozwiedzione w latach 2001-2011

Źródło: UNICEF [www.unicef.pl/content/download/12108/.../Dzieci %20w %20 Polsce.pdf](http://www.unicef.pl/content/download/12108/.../Dzieci%20w%20Polsce.pdf) za GUS (wejście 02.01.2014).

³¹ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973, s. 60.

³² E. Jackowska, *Środowisko społeczne a przystosowanie społeczne dziecka w młodszyim wieku szkolnym*, Warszawa 1980, s. 123-124.

Za bardziej skuteczne w rozwijaniu u dziecka świadomej kontroli zachowania uważa się kary i nagrody oparte na uczuciu miłości, ponieważ pozwalają one zbliżyć się rodzicom do dzieci i utworzyć w nich silną motywację do zachowań pożądanych, społecznie akceptowanych. Natomiast ograniczenie się do stosowania samych kar, oraz niezgodność w postępowaniu obojga rodziców powodują pojawianie się u młodego obywatela zachowań odbiegających od norm danego społeczeństwa.

Do innych zjawisk dysfunkcyjnych rodziny można zaliczyć występowanie w niej patologii takich jak m. in.: alkoholizm, przestępczość czy prostytucję. Zachowania patologiczne powodują napięcia w rodzinie oraz dezorganizują jej życie. Młody obywatel ulega demoralizacji i przyjmuje zachowania dewiacyjne poprzez naśladowanie niewłaściwych postaw, w których nie dostrzega niczego złego, oraz poprzez bunt, wstyd, brak akceptacji zachowań patologicznych występujących w jego rodzinie. Szuka także zabezpieczenia swoich potrzeb poza rodziną. Z badań wynika, iż 22,7 procent dzieci recydywistów było karanych sądownie, przy czym jedna czwarta tej grupy trzykrotnie. W przypadku gdy osobą karaną była matka małoletni wchodził w konflikt z prawem pięć razy częściej niż, tam gdzie recydywistą był ojciec³³. Spośród wychowanków zakładów wychowawczych 12 procent ma matki prostytutki³⁴. Zjawisko dysfunkcyjności rodziny w związku z występowaniem w niej patologii nie wiąże się tylko ze stwarzaniem zagrożenia dla bezpieczeństwa społecznego, ale też dla bezpieczeństwa i rozwoju członków danej rodziny poprzez nie zaspokajanie ich potrzeb, oraz wprowadzanie w świat zachowań dewiacyjnych w którym oni sami są zagrożeni, a jednocześnie stwarzają zagrożenie dla innych. Ponadto zdarza się i tak, że jeden z członków rodziny zagraża innym jak to na przykład jest przy występowaniu przemocy domowej gdzie mamy do czynienia z przestępstwem znęcania się.

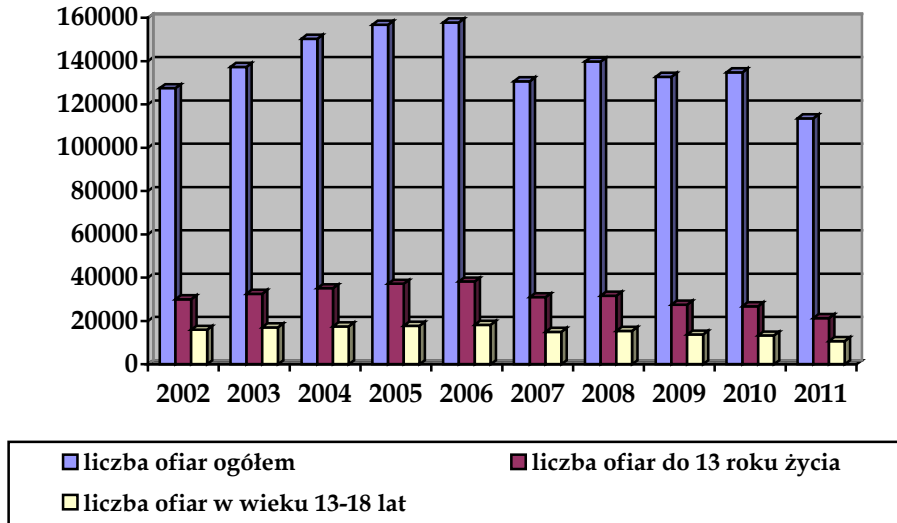
W roku 2011 113546 osób stało się ofiarą przemocy domowej. W tej liczbie było 21394 obywateli poniżej 13 roku życia i 10704 w wieku od 13 do 18 lat. Liczby te są niższe niż w 2010 roku. Od 2010 roku odnotowuje się spadek liczby ofiar znęcania się w każdej kategorii, ale nadal liczba ta jest bardzo wysoka. Na uwagę zasługuje fakt, że podane dane nie wskazują faktycznej liczby. Część przestępstw stanowi tzw. „ciemną liczbę”, tj. czyny, które z różnych przyczyn nie zostały ujawnione, bądź zgłoszone co często się zdarza w przestępstwach popełnianych w rodzinie.

Zaburzenia funkcjonowania rodziny mogą zależeć również od czynników zewnętrznych, społeczno-ekonomicznych. W Polsce z roku na rok coraz bardziej wzrasta bezrobocie i co za tym idzie ubóstwo.

³³ J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa 1991, s. 12.

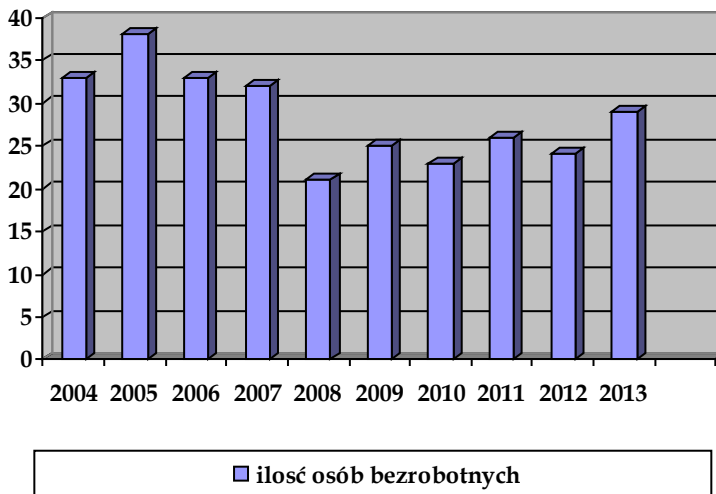
³⁴ Tamże, s. 72.

Wykres nr 2: Liczb ofiar przemocy domowej według procedury Niebieska Karta

Źródło: UNICEF [www.unicef.pl/content/download/12108/.../ Dzieci%20w%20Polsce.pdf](http://www.unicef.pl/content/download/12108/.../Dzieci%20w%20Polsce.pdf) (dostęp 02.01.2014).

Wykres nr 3: Ilość osób bezrobotnych gotowych do podjęcia pracy w rodzinach respondentów w latach 2004-2014

Źródło: CBOS http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_059_13.PDF (dostęp 02.01.2014).

Z badań dokonanych na przełomie marca i kwietnia 2013 roku wynika, że osoby bezrobotne i poszukujące pracy można obecnie spotkać częściej niż w co czwartej rodzinie (29%). Wskazuje to, że w ciągu ostatniego roku odsetek rodzin bezpośrednio doświadczających bezrobocia wzrósł o 5 punktów procentowych i jest najwyższy od sześciu lat³⁵. Brak pracy może doprowadzić rodzinę do ubóstwa, definiowanego jako stan braku dóbr koniecznych do spełnienia minimum warunków egzystencji jednostki w obszarze norm określonych standardami bytowymi danej przestrzeni kulturowej³⁶. J. S. Plant wskazał, iż ubóstwo warunkuje pojawienie się charakterystycznych cech osobowości u młodych osób tj.:

- ✓ „twardnienia” – rozumianego jako postawa obronna wyrażająca się zmniejszoną wrażliwością psychiczną;
- ✓ poczuciem zagrożenia, manifestowanym częstymi reakcjami lęku i strachu oraz brakiem pewności siebie;
- ✓ poczuciem niższości w stosunku do osób lepiej sytuowanych materialnie³⁷.

Wynika stąd, że w wyniku braku zabezpieczenia podstawowych potrzeb zagrożony jest prawidłowy rozwój jednostki, wskutek czego małe dzieci może ulec demoralizacji i tym samym stanowić zagrożenie dla poczucia bezpieczeństwa innych obywateli społeczeństwa, w którym żyje.

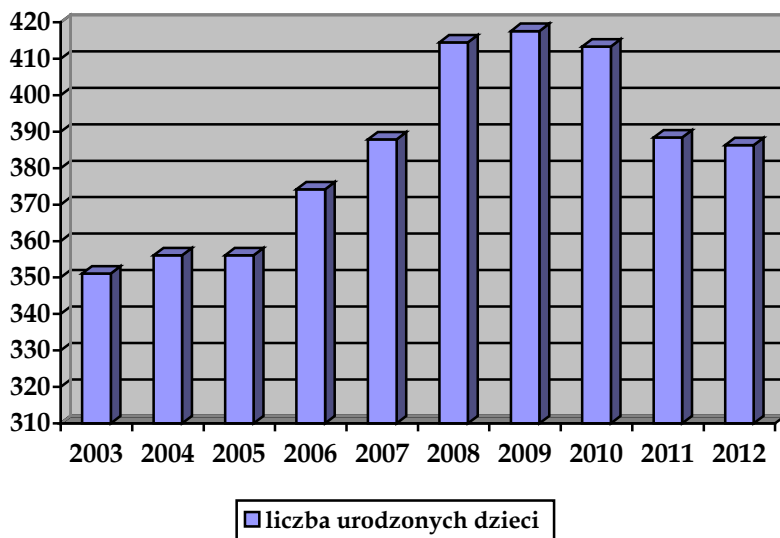
Jako jedną z pierwszych funkcji rodziny wyróżnia się funkcję prokreacyjną. W literaturze zazwyczaj jako czynnik dysfunkcyjności rodziny wskazuje się wielodzietność łączoną z trudną sytuacją ekonomiczną. Z drugiej jednak strony zagrożeniem dla bezpieczeństwa społeczeństwa, jego ciągłości i tożsamości jest rezygnacja z potomstwa lub ograniczanie liczby posiadanych dzieci.

³⁵ http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_059_13.PDF (wejście 02.01.2014)

³⁶ H. Marzec, *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania rodzin żyjących w ubóstwie*, „Małżeństwo i Rodzina”, nr 3, Warszawa 2001, s. 3

³⁷ E. Jackowska, *Środowisko społeczne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym*, Warszawa 1980, s. 145-146

Wykres nr 4: Liczba urodzeń dzieci w latach 2003-2012

Źródło: GUS http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2013.pdf (dostęp 02.01.2014).

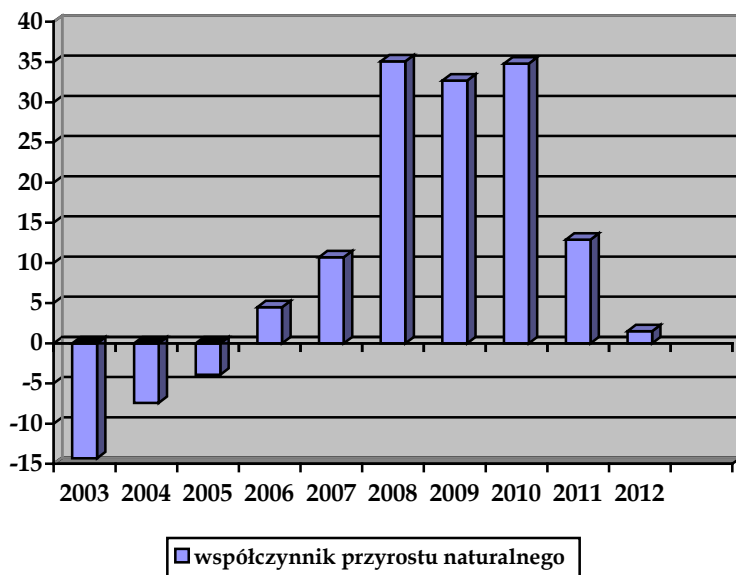
Analizując powyższe dane można zauważyć, iż od roku 2009 odnotowuje się w Polsce spadek liczby urodzeń. W roku 2012 urodziło się ponad 386 tysięcy dzieci, natomiast w roku 2009 urodziło się ponad 417 tysięcy dzieci i była to największa liczba w ostatnim dziesięcioleciu. Problem jest poważny, ponieważ w związku z tym, iż obecnie rodzicami stają się osoby z wyżu demograficznego można wnioskować, że liczba urodzeń będzie dalej spadać. W roku 2012 odnotowano przyrost naturalny na poziomie 1,5 tysiąca, natomiast w roku 2011 wyniósł on jeszcze 12,9 co przedstawia poniższy wykres.

Przyrost naturalny w Polsce odnotowuje znaczący spadek od roku 2010, kiedy wyniósł prawie 35 tysięcy. Spadek liczby urodzeń powoduje, że społeczeństwo odczuwa poczucie zagrożenia związane z zapewnieniem świadczeń emerytalnych. Również zagrożona jest tożsamość narodowa, tym bardziej, że wielu młodych obywateli emigruje poza granice kraju, a z innych państw napływa ludność często z inną kulturą i innymi wartościami niż reprezentuje nasze społeczeństwo.

Powołując się na wyżej przedstawione definicje bezpieczeństwa społecznego jednoznacznie można stwierdzić, iż rodzina dysfunkcyjna stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa obywateli co jest niestety jedynie tylko wzmiankowane w literaturze tematu. Rodzina dysfunkcyjna nie zaspokaja podstawowych indywidualnych potrzeb jednostki, utrudnia lub nawet uniemożliwia realizację aspiracji życiowych i może wpływać na niezabezpieczenie gwarancji

emerytalnych. Tym samym sprawia, że jednostka nie ma poczucia własnego bezpieczeństwa.

Wykres nr 5. Przyrost naturalny w Polsce w latach 2003-2012

Źródło: GUS http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2013.pdf (dostęp 02.01.2014).

Ponadto poziom zagrożenia tym zjawiskiem zwiększa się w związku z tym, iż dysfunkcyjność rodziny uzupełnia się, stymuluje z innymi rodzajami patologii społecznych takimi jak m. in. alkoholizm, narkomania, bezrobocie, czy przestępczość, a także wpływa na ich występowanie w społeczeństwie. Członkowie takich rodzin często uzależniają się od alkoholu czy innych środków odurzających, oraz stają się sprawcami czynów karalnych. Rodzina dysfunkcyjna nie stanowi już tylko zagrożenia dla swoich członków, ale dla całego społeczeństwa. Przeprowadzone badania w 2013 r. przez Fundację Centrum Badania Opinii Społecznej dotyczące poczucia bezpieczeństwa, m. in. zagrożenia przestępczością przedstawiają, iż 39 procent respondentów obawia się, że może paść ofiarą przestępczości. Liczba ta rośnie do 48 procent, gdy zadano im pytanie o bezpieczeństwo rodziny. Na podstawie obu pytań stwierdzono, że 44 procent respondentów odczuwa lęk i poczucie zagrożenia bezpieczeństwa³⁸. Wynika z tego, że prawie połowa przebadanych osób nie czuje się bezpiecznie. Współcześnie bezpieczeństwo obywatela staje się jedną z wartości najbardziej pożądanych. Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb każdego człowieka w związku

³⁸ http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_063_13.PDF (wejście 15.11.2013)

z tym obywatele będą dążyć najpierw do zapewnienia tej potrzeby sobie i swoim bliskim, a następnie będą dbać o bezpieczeństwo całego narodu.

Bibliografia

- „Małżeństwo i Rodzina”, nr 3, Warszawa 2001.
- Danielewicz W.T., Izdebska J., Krzesińska-Żach B., *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 2001.
- Encyklopedia Socjologii*, Warszawa 2000, t. 3.
- Han-Iglewicz N., *Nieznosni chłopy. Typy plastyczności psychicznej*, Warszawa 1960.
- Jackowska E., *Środowisko społeczne a przystosowanie dziecka w młodszym wieku szkolnym*, Warszawa 1980.
- Jakubczak R., Kalinowski R, Loranty K., *Bezpieczeństwo społeczne w erze globalizacji*, Siedlce 2008.
- Kozdrowicz E., *Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej*, Warszawa 1989.
- Krucz I., Skarzyńska, K. (red.), *Słownik psychologiczny*, Warszawa 2000.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo Społeczne Polaków wobec wyzwań XXI w.*, Warszawa 2011.
- Loranty K., *Bezpieczeństwo Społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004.
- Maciaszkowi J., *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa 1991.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1995.
- Olechnicki K, Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997.
- Rysz-Kowalczyk B. (red.), *Leksykon Polityki Społecznej*, Warszawa 2001.
- Skrabacz A., *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- Świętochowska U., *Patologie cywilizacji współczesnej*, Toruń 1998.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973.

Źródła internetowe

- http://www.wuwr.com.pl/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=417&tmpl=component&format=raw&Itemid=39&lang=en
- <http://www.militis.pl/miedzynarodowe/rodzaje-i-zrodla-wspolczesnych-zagrozen-bezpieczenstwa-narodowego>
- <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/150-rodzina-dysfunkcjonalna.html>
- http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_063_13.PDF
- www.unicef.pl/content/download/12108/.../Dzieci%20w%20Polsce.pdf
- http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/rs_rocznik_demograficzny_2013.pdf
- http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_059_13.PDF